

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ

На правах рукопису

НОСОВА Ганна Юріївна

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН
(соціально-філософський аналіз)

Спеціальність - 09.00.11 - соціальна філософія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ-1993

00814045 (M)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті філософії АН України

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Іван Васильович Бойченко

Офіційні опоненти:

1. Доктор філософських наук, професор
Надольний Іван Федотович.

2. Кандидат філософських наук, доцент
Підтиченко Віктор Іванович

Провідна організація. -Київський інститут інженерів
цивільної авіації, кафедра філософії

Захист відбудеться "26" "11" 1993 р. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.03 в Інституті
філософії АН України за адресою: Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
філософії АН України за адресою: Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий "26" "10" 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Бойченко

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку світу, взаємозалежного і взаємопов'язаного, становлення нових реалій людства, покладає край розведенню людської проблематики по різних відомствам, і з необхідністю вимагає цілісного, інтегративного, точніше-всезагального підходу до людини. Необхідно перейти від соціологічного, психологічного, раціонального образів людини до єдиного людського образу, рівного у своїх граничних підставах усьому людству. Онтологічний поворот у західній філософії, посткласичний тип раціональності є свідченням нагальності потреби подолати розірваність людського існування, фрагментарність, розщепленість на уламки думок, почуттів, устремлінь і бажань, в результаті чого людина як ціле губиться.

Так само не отримує вона дійсного завершення, коли розглядається лише як емпірична реальність, що займає деяку частину світу, коли зусиллями теоретиків перетворюється в автономну, нехай неповторну індивідуальну одиницю, внаслідок чого і губиться те, що робить людину людиною, а саме-всезагальність її існування в світі, що визначається постійним переборенням нею своїх визначень, обмежень, як творенням себе і формотворенням нових горизонтів людського розвитку. Щоб уникнути цього, необхідно проникнути крізь завісу полишеності робінзонад і одиничностей у всі взаємозв'язки і взаємозалежності буття індивіду, опинитися на стику екзистенцій, вийти за межі особистого, власного, на межу суспільного, на якій індивід тільки і одержує завершеність завдяки суб'єктному статусу. Зібрати і об'єднати воедино всі моменти буття, що збігаються, характеристики людського, бачити в людині цілісність дозволяє фокус особистості - статус людини бути суб'єктом.

Категорія суб'єкту у даному випадку виступає не антитезою об'єкту - в гносеологічній площині відображення світу, а як певний рівень реалізації всієї суспільної покладеності, у контексті суб'єктивності, що в деякій мірі гарантує від абсолютізації окремих сторін і якостей людського, обмежує діяльний підхід. Суб'єктивність знімає обмеженості суб'єктно-об'єктивних відносин, перетворює їх у реальну взаємодію, живу діалектику практики, викреслює не тільки видимий малюнок діяльності лю-

дей, її предметний результат, але й її внутрішній зміст-самотворення людини.

Радикальні зміни у суспільній свідомості викликають посилений інтерес до особистості, її буття. Структурування особистості, поширене в літературі через виділення системи ознак, еластичностей, тощо залишає без уваги те, що робить особистість прогресуючою тотожністю-живим суб'єктом суспільних відносин, що опосередковано чи безпосередньо змінює власну життєдіяльність. Саме суспільні відносини є тими граничними підставами єдності світу і світовідношення, сутності та існування людства і людини, зміна яких перетворює спілкування у творення суб'єкта суб'єктом, де розділення на суб'єкт і об'єкт втрачає сенс.

Але навіть виділення системоутворюючого відношення поза контекстом культури, історії не може виявити всього багатства і специфіки людського. Без історичного дослідження становлення культури особистості її визначення стає абстрактним декларуванням. Більш того - втрачається той нерелюкований залишок, який визначає індивідуальність особистості.

Особистість виявляється у результаті освоєння людством своїх відстав, втілення їх в значенні розділення на себе і на інших світу і вироблення світом себе через особливе - особистість. Ця виробленість детермінується строкатістю-покладених предметно-духовних форм культури, випешеним нею простором розвитку, точкою відліку і гранню завершення в якій може тріпотіти жива думка, вільний вчинок індивіда. Ойкумена, в якій живе особистість, має конкретно-історичні виміри, чинні реалії. Вона належить кожному періоду розвитку людства як повсякчасний вимір буття-його позапокладеність, суб'єктивний відбиток. Одночасно особистість виступає як певна норма, взірець, виведений із розуміння істотного в людині, що має певні перемінні. Ця регулятивна ідея повинна супроводжувати нас у пошуках, інакше філософію поглине повсякденність, чи вона перетвориться у філософію "панючих перегонів". Тому дослідження становлення особистості, умов, можливостей і залежностей її формування залишається важливим завданням філософії.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблема становлення особистості у контексті з'ясування умов, можливостей, необхідності перетворення індивіда у суб'єкта суспільних відно-

син, представлена лише у межах вивчення її окремих аспектів і преспектив.

Останні десятиріччя відзначені зростаючою увагою до проблематики людини. Спроба перерахувати відповідні праці, назвати всіх авторів, які внесли істотний вклад у цю галузь, потребувало би об'ягу, який значно перевищує межі реферату. Філософські розробки цієї теми у вітчизняній філософії ведуться на різноманітних рівнях-загальнофілософському (Г. С. Батішев, І. Е. Бекешкіна, Б. Г. Григор'ян, В. Є. Давидович, В. П. Іванов, Е. В. Ільєнков, М. С. Каган, В. Є. Кемеров, А. Г. Мисливченко, В. Г. Табачковський, В. І. Шинкарук, А. І. Яценко та інші), загальносоціологічному (Є. А. Ануфрієв, Л. Б. Буєва, Л. Н. Коган, І. С. Кон, І. Ф. Налольний, Л. В. Сохань, В. І. Пілтиченко та інші); соціальнопсихологічному (Б. Ф. Ломов, Б. Д. Паригін, А. В. Петровський, В. А. Ялов і т. д.); психологічному (К. А. Альбуханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, С. Виготський, В. В. Давидов, А. П. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, К. К. Платонов та інші). Більшість із цих досліджень займаються структуруванням людини, спираючись на синтез філософських, психологічних, біологічних і соціологічних знань. Що ж до соціальної філософії, то тут все звелось, на жаль, до процесу соціалізації індивіда, внаслідок чого його структура представлена в основному рольовою концепцією (П. Ф. Наумова, Н. С. Злобін, І. С. Кон, Б. Г. Ольшанський).

Не знайшло достатньо повного розв'язання вихідне питання про єдність і специфіку людської сутності і існування. Сьогодні типовим є підхід до сутності людини, що включає в себе соціальні, культурні та біологічні складові. Незадоволеність еклетичністю позицій представників філософської антропології часто спонукає їх оponentів до системного аналізу означених проблем. Значний вклад у з'ясування поняття сутності і зв'язку сутності і існування у вітчизняній філософії внесли зокрема, Г. С. Батішев, І. В. Бойченко, В. П. Іванов, С. В. Ільєнков, С. М. Ковальов.

Антропологічна філософія, особливо західного напрямку у спробах виробити цілісне філософське розуміння людини намагається визначити деяку іманентну сферу власне людського існування і пояснити людину як різнобічний її вияв. Ця сфера власне людського існування розуміється як деяка чиста суб'єктивність у відриві від об'єктивних начал соціокультурного буття. Такі вихідні уявлення про людину, як деяку непередметну

суб'єктивність, як невизначене і конкретно не фіксоване існування приволять або до заперечення філософського знання як наукового знання, або до використання ланих конкретних наук для обґрунтування деякого апріорного поняття про людину. Так, наприклад, філософський натуралізм обґрунтовує свою концепцію на розгляді людини як природної істоти (К. Лоренц, Дж. Відсон). Екзистенціалізм, виступаючи проти вихідного протиставлення суб'єкту і об'єкту, стверджує, що людина є не річчю, що формується під впливом природної і соціальної необхідності, а деяким вільним буттям. В подальшому екзистенціалізм, шоправда вимушений еволюціонувати від невизнання реальності до заперечення Хайдегером такого самовпевненого відношення до буття. Франкфуртська школа стверджує нерозривний зв'язок людського "тут-буття" і соціальної історії. Позитивізм і структуралізм, впадаючи в іншу крайність щодо екзистенціалізму, абсолютизує цю залежність, що веде до знецінення людини.

В останні десятиріччя у вітчизняній філософії під впливом онтологічного повороту у західній філософії зростає увага до проблеми суб'єктивності, яка розглядається на різних рівнях. В. П. Іванов здійснив методологічний аналіз суб'єктивності, Г. А. Кузьміна, Б. Г. Григор'ян, Л. І. Філіпова проаналізували існуючі концепції суб'єктивності в західній філософії; А. Г. Спіркін, Є. В. Шорохова розглянули суб'єктивність в тому аспекті, де вона постає як самосвідомість, як людське "я"; В. А. Лекторський, К. Н. Люботин як вияв суб'єктно-об'єктних відносин; Д. І. Дубровський застосував до аналізу суб'єктивності інформаційний підхід; І. В. Ватін поставив проблему суб'єктивності як особливої форми практики, яка не зводиться до свідомості; Є. К. Бистрицький - в її буттєвому вимірі.

Що стосується становлення особистості, то в історії філософії можна виділити дві тенденції. Перша розглядала цей процес як лише відповідь на вплив зовнішніх обставин, друга - бачила його основу у внутрішньому, духовному світі. У вітчизняній думці становлення особистості зводилось переважно до формування свідомості, внутрішнього "я". Загальний механізм становлення внутрішнього через зовнішнє був розроблений радянськими психологами Л. С. Виготським, Л. М. Леонтьєвим, С. Л. Рубінштейном як процес формування людської психіки. Але внаслідок обмеження такого дослідження психологічною парадигмою знання, не була з'ясована

зворотна сторона цього процесу-становлення буття в діяльності індивіда. Процес формування мислення в аспекті раціонального, особистого знання і почуттєвого, як образного, візуального мислення проаналізований у працях В. А. Героїменко, В. І. Жуковського, М. Полані, Д. В. Пивоварова. При з'ясуванні цього питання автор спирався на роботи з психології сприйняття Г. Грегорі, Р. Арнхейма. Становленню особистості в культурно-історичних формах присвячені праці С. С. Аверінцева, Л. М. Баткіна, А. Я. Гуревича, О. Ф. Лосєва.

Аналіз наукових розробок проблеми свідчить, що незважаючи на значний обсяг досліджень, здійснених з цієї тематики, вони стосуються лише окремих її аспектів. Тому нагальною залишається потреба розглянути становлення особистості як становлення багатовимірною суспільного буття у неповторній індивідуальній формі-формі суб'єкту, який стягує моменти, що збігаються у конкретну цілісність. Це і дозволило визначити мету і основні завдання дисертації.

Мета і основні завдання дослідження. Мет дисертації полягає у з'ясуванні загальних умов, особливостей і залежностей становлення особистості як суб'єкту суспільних відносин, як суб'єктивності на рівні одиничності. Реалізація цієї мети зумовила необхідність розв'язати такі завдання:

а) проаналізувати основні орієнтації вивчення проблематики людини у філософській літературі і з'ясувати місце в цих дослідженнях питання про природу і сутність людини;

б) показати продуктивність цілісного, системного підходу до людського буття як суспільного буття, визначеного через взаємозалежність індивідуального буття і буття суспільства;

в) дослідити принципи становлення суспільного буття як суб'єктивності, у формі одиничного як особистості;

г) розглянути можливості і межі становлення особистості як суб'єкту суспільних відносин, що безперервно створює відношення до себе і до іншого. А отже, визначити конкретні параметри буття, в яких викристалізовується особистість, таку умову реалізації нею себе у світі як міра пізнання власного буття, місце почуттєвості в самоутвердженні людини;

д) простежити конкретно-історичні форми становлення особистості.

Наукова новизна дослідження. В результаті здійсненого

дослідження, у рамках розробленої концепції висунуто ряд положень, що мають наукову новизну:

1. Буття особистості являє собою суспільне буття, міру його розвитку, конкретно-історичну форму взаємозалежності індивідуального буття і буття суспільства.

2. Необхідно перейти від гносеологічного, онтологічного та інших рівнів відображення світу до єдиного у своїй підставі буття людини, цілісність якого розкривається через поняття суб'єктивності, яке, на думку автора, допомагає уникнути абсолютизації окремих моментів. Становлення особистості тому треба розглядати на тлі становлення суб'єктивності.

3. Становлення особистості є становленням суспільного буття, формуючого загальну конфігурацію психіки, яка в залежності від розвинутої буття, процесуальних обставин життя набуває конкретного змісту і індивідуальної форми.

4. Поява особистості є наслідком розвинутої системи предметних форм-змісту культурного змісту як системи суспільних значень-способів функціонування цих форм у суспільних відносинах і одночасного формування суб'єктивної здатності на рівні одиничного в результаті діяльного перебігу відповідно до індивідуального буття цих значень у систему неповторних, спроекційованих зовні смислів.

5. Нааявні підходи до становлення психіки людини гіпертрофують значення або мислення, або почуттєвості. Підхід, що обґрунтовується в пропонованому дослідженні дає змогу уникнути означених однобічностей і довести, що формування мислення і почуттєвості є єдиним процесом формування людської психіки. Лише при сформованій почуттєвості індивід стає особистістю, може у кожний момент свого існування реалізувати себе цілісно.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять вироблені у вітчизняній та зарубіжній філософській традиції підходи до людини. Дисертація ґрунтується на принципах системності, історичності дослідження особистості, а також, на результатах досліджень з методології пізнання суспільства й індивідуальності. Проаналізовані праці з проблем сутності, існування і природи людини, буття суспільства і буття особистості, становлення свідомості, її складових, обумовленості її буттям. Певною мірою автор спирався на розроблену в сучасній філософській антропології трактовку суб'єктивності як підстави

особистого буття. Для з'ясування процесу формування психіки, мислення і почуттєвості широко залучались загальнотеоретичні праці вітчизняних і зарубіжних психологів, а також матеріали з методики виховання сліпоглухонімих дітей. Особливості предмету та завдань дослідження викликали необхідність використання історико-філософського і культурно-історичного матеріалу, літературних джерел.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в методологічних цілях в процесі конкретного розв'язання ряду питань філософської антропології, у тому числі:

1) з'ясування місця людини у світі, можливостей пізнання і реалізації себе в світі, особливостей взаємодії філогенезу і онтогенезу, співвідношення мислення і почуттєвості, індивідуальної свідомості і індивідуального буття, взаємодію індивідуального буття і буття суспільства, конкретно-історичних форм виділення індивідуальності;

2) розробки відповідних розділів курсів філософської антропології, психології і педагогіки; 3) створення спецкурсу з відповідної теми;

4) опрацювання спеціальних методик у різних галузях науково-дослідницької діяльності, які безпосередньо стикаються із людськими феноменами.

Апробація роботи. Основні положення дисертації обговорювались на II Всесоюзній науковій конференції "Творчість: теорія і практика" (Київ, 1991 р.), Всеюзній науковій конференції "Людина в системі суспільних відносин" (Краснодар, 1991 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції "Творчість. Культура. Гуманізм" (Київ, 1993 р.), Міжнародній конференції "Українознавство в розбудові держави" (Київ, 1993 р.).

Структура дисертації визначена метою і завданнями дослідження. Дисертація складалась із вступу, трьох розділів, заключення, списку літератури.

Основний зміст дослідження.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається ступінь її опрацьованості, формулюються мета і завдання дослідження, окреслюється теоретична і практична значущість.

Матеріал першого розділу "Основні принципи і методоло-

логічні підходи до вивчення людини і людського буття" присвячений вузловим проблемам і принципам організації людського буття і є необхідною передумовою, своєрідною методологічною підставою для вивчення становлення індивіда. Аналізується онтологічний поворот в західній філософській думці від так званого "філософського об'єктивізму" до буття людини. При всій різнобіжності і різноспрямованості принципів суб'єктивно-антропологічних, сциєнтистських, а також ряду неосхоластичних концепцій, загальним для них є новий погляд на предмет філософії, яким стверджується не буття само по собі, а з'ясування і розкриття його смислу. Для цього представники означених концепцій звертаються до чистої суб'єктивності, до "дійсного" буття індивіда, а через нього намагаються виявити смисл і значення будь-якого іншого буття.

Розглядається існуюча у вітчизняній літературі традиція аналізу людини через її сутність і природу, а також вирішення психофізичної проблеми у концепціях В. Соловйова, В. Франкла. Доводиться, що розуміння сутності людини є не відокремленою тезою соціальної філософії, а виражає істотне визначення всього соціально-філософського знання, допомагає з'ясувати генезис суспільства і процес породження, і розвитку індивідів, є дієвим методологічним засобом чіткішого вицнення і глибшого розуміння людської форми існування. Важливим для цього дисертант вважає узагальнення методики виховання сліпоглухонімих дітей, розробленої І. А. Соколянським і А. І. Мешеряковим. Цей експеримент дає змогу зафіксувати наріжні вузли формування людської психіки, сутності людського існування. На основі вивчення і узагальнення досвіду виховання сліпоглухонімих дітей дисертант намагається виділити, основне відношення, яке лежить в основі людського розвитку і визначає цілісність людського розвитку, динамічною основою якого є людська історія як сучасна культура. Обґрунтовується теза про те, що буття особистості у своєму основному визначенні як процесу подолання будь-якої завершеності, кінцевості є суспільним буттям, визначеним практичною конкретністю і необоротністю. Буття особистості в абстрактному вигляді можна визначити як буття в діяльності, необхідно пов'язане у своїй дійсності із буттям суспільства, і тому в теоретичному відображенні повинно бути розглянуте як процес становлення суспільного буття, всезагального у тих чи інших особ-

ливих і олиничних формах. Необхідно подолати гносеологічний, аксеологічний та інші рівні відображення світу які ведуть до штучного розчленування цілісного утворення-людського буття, до абсолютизації якого-небудь моменту. Для цього індивідуальне буття необхідно розглянути в зв'язку із суцільним буттям як живою тотальністю суцільних форм в їх існуванні. Таку цілісність людського буття й відображає поняття суб'єктивності. На основі надбавь, вироблених зарубіжною і вітчизняною філософією, зокрема у працях Б. Г. Григор'яна, І. В. Ватіна, В. П. Кузьміна, К. П. Люботіна, А. Г. Спіркіна, Л. І. Філіпова обґрунтовується розуміння суб'єктивності як синтезуючого і утримуючого в собі моменти становлення людства поняття.

Розчленування світу на об'єкти і суб'єкти є закономірним етапом розвитку філософської рефлексії. Але при подальшому заглибленні у предмет виникає необхідність із збереженням усього багатства набутих про суб'єкт і об'єкт знань, зафіксувати нову якісну міру взаємовизначимої взаємозалежності суб'єкта і об'єкта. Постановка проблеми суб'єктивності ще раз свідчить про назрілу у філософській думці потребу інтегрувати філософію в єдину систему знань про людський світ, причому інтегрувати не як просту суму онтологічної та гносеологічної теорій, а як істотну єдність, підставу, яка покладе весь людський Універсум.

Поняття суб'єктивності не володіє статусом буття чи небуття, а відображає безперервне становлення суцільного буття, виникнення всіх його форм. Небуттєвість суб'єктивного означає лише те, що для теоретичного погляду неможливо зафіксувати повноту становлення, дослідженню піддається лише його результати-ідеальні об'єктивності. Для того, щоб зрозуміти суб'єктивність, треба її визначити, тобто вийти за межі суб'єктивності в об'єктивність, розглянути діяльні стосунки із світом і з іншою людиною та їх результати. Основним протиріччям суб'єктивності, яке дає їй напруженість і розвиток є те, що людина як предметна, тілесна істота є діяльною, такою, що покладе свої сили здібності як предметні форми, і в той же час вона є страждальною, оскільки раз відчувивши їх, вона потрапляє в залежність від них, відчуває потребу в них, і в цій залежності виявляє власну обмеженість. Але саме завдяки тому, що людина

відчуває потребу в них, вона є почуттєвою.

Аналізуючи розуміння суб'єктивності в філософії існування, зокрема у Камю і Сартра, автор доходить висновку, що екзистенційна суб'єктивність виявляється без суб'єкта і будь-якої суб'єктивності, якщо під суб'єктивністю розуміти хоча який-небудь зміст. Спроба ввести поняття суб'єктивності в систему генетичного структуралізму Гольдманом закінчується поразкою, власна парадигма підкоряє суб'єкта структурі, індивідуальна свідомість потрапляє в механічну залежність від колективної. Суб'єктивність у Гусерля в решті речей виступає як суб'єкт соціалізованого, передусім наукового, знання, як модель, що заміщує реальних індивідів в спробах уявити схему дослідницької діяльності.

В другому розділі йдеться про онтологічні основи становлення суб'єктивності. Становлення особистості таунається при цьому як єдиний процес становлення людської форми і наповнення її конкретним змістом.

Проаналізувавши в першому розділі буття особистості як вияв суспільного буття, в другому дисертант з'ясовує процес становлення суспільного буття як формування людської психіки, основні принципи формування людського як такого. Вся повнота суспільного буття у вигляді символів, які означають щось таке, що не можна вичленити із матеріальних зовнішніх форм, а саме, способи функціонування цих утворень у суспільних надбаннях, усвідомлюються у вигляді понять і задають загальну конфігурацію психіки. Оскільки людина відноситься й до того, що ніяк не можна уявити у вигляді сухого, але що присутнє за сущим, то у людини поряд із онтологічною основою-системою понять-неявне суще відкладає себе у почуттєвих формах, у вигляді уявлення, доречового, візуального мислення, інтуїції.

Внаслідок обумовлення дійсності суспільного буття як відкритої можливості, системи, що постійно розвивається, процес формування людської психіки представляє собою не раз і назавжди завершений процес, межі якого можна визначити, а поступове освоєння людством своїх підстав. Це освоєння відбувається як формування і опанування (єдиний процес, який тільки при ретроспективному погляді, абстрагуючись від багатьох моментів, можна відокремити) все більш опосередкованих понять. Простежується процес формування понять, значень, образів в суспільстві, з'ясо-

вуться можливості їх утворення в індивідуальному бутті, що в філогенезі і онтогенезі є єдиним процесом формування через опанування і цокладання. Поява тієї чи іншої системи понять, категорій, висунення пілепокладеної установки. Їх індивідуальне усвідомлення залежить від повноти буття, визначається комплексом проблем, вирішених і очікуєчих свого розв'язання, пов'язане із звільненням індивіда від обмехуючої конкретної діяльності і в зв'язку із цим наявності альтернативних засобів розв'язання цих проблем, в кінцевому підсунку від розширення ролі випадковості в історії.

Для адекватного розуміння становлення особистості як суб'єкту суспільних відносин важливо з'ясувати можливості пізнання суб'єктом самого себе і світу, створення образу себе і світу, здійснення себе доцільно, відповідно сформованого образу. Спираючись на праці з психології сириняття (Р. Грегорі, Р. Арнхейм) досліджується формування образу як такого. Підкреслюється, що виявлення тих чи інших взаємозв'язків світу залежить від особистого буття індивіда, яке впливає на процес пізнання опосередковано, переломлюючись у світогляді. Ставиться проблема практичного розуміння, в значенні втілення індивідом у своєму бутті, в кожний момент свого перебування в світі розуміння своєї ролової сутності. У дійсності практичне знання можливе тільки при сформованій почуттєвості як завершеній цілісності людського існування, в якій переборюється розірваність індивіда, і він приходить до самоутвердження, стає суб'єктом щодо своєї життєдіяльності-особистість, як прогресуючою тождністю самосвідомості із собою та з зовнішніми параметрами буття. Під єдністю самосвідомості із собою і з зовнішніми параметрами буття розуміється ступінь усвідомлення світу як усвідомлення самого себе, змикання, власне кажучи, свідомості і самосвідомості, формування "я", ступінь проникнення в суще, перетворення сущого в безпосередній момент здійснення.

Визначаючи особистість через суб'єкт, дисертант вважає, що в понятті суб'єкту зафіксована суперечлива єдність загально-людського і індивідуального, міра збігу сутності і існування, що в онтологічній заглибленості тождньо процесу формування людини взагалі і конкретної людини. Поняття суб'єкту у цьому контексті використовується не як антитеза об'єкту, а в аспекті достійної зовніпокладеності суспільного буття, яке реалізує се-

бе через окремих індивідів.

При дослідженні становлення особистості необхідно уникнути традиції розглядати формування, перш за все, свідомості поза її буттєвою розчлененістю. На основі критичного осмислення робіт Фіште і Спінози доводиться, що діалогічна цілісність практичної діяльності, яка в зовнішній формі виступає одночасною зміною предмету і суб'єкту, а у внутрішній - розв'язанням на дію і контроль, визначає діалогічність і поліфонічність свідомості, яка виступає власне свідомістю і рефлексією свідомості щодо себе. Саме така сформована розв'язаність свідомості і дозволяє досягнути завершеності існування, скласти свій образ, і завдяки цьому ставитись до світу як до сторони цілого, веде до здійснення із змістом. Смісли - це конкретизація і модифікація цінностей і значень в суб'єктивних утвореннях, в результаті пропускання через внутрішній світ і проєктування в навколишній світ як здійснення себе. Система смислів амовлять загальне і унікальне до одного знаменника людського, неповторного буття. Становлення свідомості є одночасно усвідомлення світу не просто як розуміння його суті, але і обов'язково - відношення цієї суті до самого буття індивіда і усвідомлення ним свого місця в Універсумі. Цілокупний індивідуальний смисл, який одержується в результаті осмислення відносин до світу, є світоглядом. Він є не тільки корелятом, збудником всіх дій, вчинків людини, але і внутрішньою змістовою формою суб'єкта, внутрішнім зв'язком власне психологічних форм.

Осмислення людського змісту як вектору спрямованості олюднення природи і насамперед самої людини, і приведення у відповідність з ним власної життєдіяльності відбувається завдяки сформованій почуттєвості. Дисертант аналізує розірваність почуттєвості і раціональності у фрейдівському образі людини і доводить що становлення мислення і почуттєвості є одним і єдиним процесом становлення людського буття. форми мислення, втілені у матеріалі у вигляді слова чи предмету, покладені діяльність як мета, задум, спонукання до дії. Розпредумчування того чи іншого предмету, залученого в розвиток суспільства не освоєння його функціонального способу буттєвості закону існування і освоєння всього розмаїття форм відносин, які історично поклали саме такий, а не інший спосіб функціонування предмету і його розпредумчування, визначили саме такий "образ

людини". При сформованій почуттєвості становлення людського буття починає виступати способом самоутвердження, самозахоплення людини, поняття досягає такої завершеності, де воно виступає не просто відображенням істини, а безпосередньо торкається відношення цієї істини до смислу людського буття.

Узагальнюючи, можна сказати, що становлення особистості включає в себе два органічно взаємопов'язаних, перешлетених процеси становлення суспільного буття як перетворення живої істоти в людську істоту, і становлення індивідуального буття як перетворення людської істоти саме в цю індивідуальну істоту. Особистість формує, вся конкретність і необоротність суспільного буття, а її індивідуальність визначає вся фактичність власного буття. Для становлення унікальності особистості неможливо вказати сукупність дорозуміючи її зовнішніх причин, умов і обставин, бо вони є відношення до всього зовнішнього. При діяльному включенні в процес оволодіння культурним змістом навколишнього світу, в якому суб'єктивність людських цілей зростає, оскільки в них людські бажання відшлифовані суспільною практикою до об'єктивності, відбувається формування людської психіки як тієї загальної форми, яка в залежності від процесуальних обставин життя, всієї фактичності буття з його полем непередбачених можливостей, набуває конкретного неповторного змісту і визначеності.

На підставі з'ясування методологічних основ формування суб'єктивності в третьому розділі "Культурно історичні форми становлення особистості" простежується становлення суб'єктивності не лише як суспільності взагалі, не тільки в кінцевому підсумку, а, перелусім - у формі одиночного, як такої частини цілого, яка утримує в собі принцип цієї відісності. Для цього і простежуються історичні форми такого становлення. Оскільки ми не можемо пірнати в глибини часу, за товшею стоять розвивитись конкретний вчинок індивіда, його помисли, думки, почуття, то нам доводиться задовольнятися тими історичними пам'ятниками усвідомлення (перш за все, літературними джерелами) в яких індивід, підкорений історичному часові, намагався усвідомити себе чи ше не в свідомій формі, як елемент довічного кругооборту-образу світу, чи в свідомій-вже як протиставлення себе і світу. Літературні джерела дають нам для цього мож-

ливість, оскільки література за своєю природою філософічна.

Відкриття індивідуальної свідомості починається із пробудження від ніфу, с спробою ще в несвідомій формі досягнути себе через усвідомлення порядку світу. Пробудження від ніфу наочно виявилось у вигляді такого явища як трагедія, в якій вперше виникає позитія як така. У трагедії доля, а не своєрідність характеру трагічного героя, який є лише умовою того, щоб життя доросло до долі, суттєва у героя Антична трагедія утримує в собі, таким чином, і протилежність загального значення і індивідуального смислу, і їх тотожність, що виявляється в тому, що індивід, протистоячи долі, що позначено самою долею, гине, але самим фактом трагічної загибелі стверджується об'єктивна несумісність цих моментів.

У кінці класичного періоду грецької літератури доля характеру об'єднується із долею осмислення людини як проблема виявлення внутрішнього через зовнішнє і як завдання отримання людиною свого внутрішнього. Виділення індивідуального образу і усвідомлення своєї інаковості було обумовлено появою матеріального посередника, який залавав зриме дистанціювання себе індивідом від своїх власних уречевлень здібностей і здібностей роду як свого іншого і переломлював світ не в біологічно-диференційованій свідомості роду, а в бутті індивіда. На зміну кінцевій невизначеності, межами якої був весь рід, приходить безкінечна визначеність предметних сутнісних сил індивіда, який внаслідок свого статусу - постійно виходити за межі цих визначень, є суб'єктом.

Якщо в Античності повнота життя індивіда заловольнялась суспільним образом світу, то в середньовіччі виникає необхідність компенсувати фрагментарність існування індивіда і створити всеохоплюючий, повний образ світу, як самодіючий особистісний принцип. Такий принцип знайшов своє втілення в образі Бога, а його істотності-індивіди представляли лише його односторонні, убогі фрагменти. Не можна стверджувати, що індивід середньовіччя є виключно пасивним продуктом, він міг чинити само-вільно, але ніколи не своє-рідно, суверенно, свідомо. Завдання індивіда полягало в тому, щоб уважно* звіряти свої кроки із предназначеннями, які уготовані Шляхом бога. Рефлексія могла досягати трагічної напруженості, якщо одне розуміння Правильного шляху протистояло іншому, але при всій розбіжності не було його

Правило, його шлях, вибору як такого не було.

Якщо культура античного індивіда-культура героїчно-фаталістичного вчинку, то для індивіда Відродження властива культура вибору. Перехідний характер становлення капіталізму, гнучкість і нестійкість його форм, не ставили обмежень розвитку індивіда. Вибір не має трагічного забарвлення, був повсякденно позитивним. Індивід мету розвитку вбачав в собі, знаходився в постійних пошуках власного, індивідуального образу.

Разом із появою активних виразників капіталістичних тенденцій виступає на передній план логіка декартівського *"cogito ergo sum"*, логіка нововідроджеского індивідуалізму, паралельно із утвердженням романтичної хвилі в музиці, на рівні із лінійною перспективою в живописі, яка має весь світ з єдиної точки, в якій знаходиться індивід, разом із розквітом такого літературного жанру як роман. У філософії ця тенденція найяскравіше виражена в "Монадології" Лейбніца, який вперше поставив проблему індивідуалізації. Однак вже кантівська постановка питання означає, що навіть у своїй інтимнішій самосвідомості індивід не може не виходити за межі своєї одиницності, вільно чи ні він повинен співвідносити свою поведінку із лужкою інших, з імперативами, які лежать поза ним. Післякантівська німецька філософія приступила до розробки принципу універсалізації людської природи, зафіксувала той факт, що із установленням певної системи норм, правил і матриць значень, індивід потрапляє в парадоксальну ситуацію. Він ніби-то вільний вибирати, але при цьому він не усвідомлює, що його вибір обумовлений набагато глибшими зв'язками і відношеннями, що над ним панує закон, але цей закон ніби-то вільно або по договору установлений, що знайшло своє втілення в концепції правових індивідів Фіхте.

Межа розвитку індивідів переміщується в існуючі поза ними обставини. Все на що стає спроможним індивід, виражається у трагічному вияві суб'єктивної здібності, яка при усвідомленні порядку речей і спробі вийти за їх межі, розбивається чи то в фізичному сенсі, чи то в сенсі втрати самого себе, в об'єктивність і непереможність обставин і переходить в об'єктивістське прийняття життя. На зламі цієї трагічності і виникає особистість як антипомічність світові, як трагічність вибору. Позбавитися такої напруженості, прийняти легку, плинну

форму, становлення особистості може лише коли існування індивіда дає можливість і спонукає до формотворення власного життя як формотворення буття іншого, як пере-творююче приведення цього іншого до буття, як звільнення місця для буття іншого. І водночас звільнення місця для свого власного буття в розумінні іншого, коли обмеження особистості покладає себе в обмеженості іншого, що є визначенням особистості саме як обмеження, яка надає їй завершеності і цілісності, і в той же час внаслідок незавершеності окреслює простір розвитку.

Тобто, особистість повинна діяти своєрідно, відповідно до істини свого ролу, визначати свої можливості доцільно, відповідно образу людини. Ця доцільність в онтогенезі формується спочатку у вигляді образу пілого світу як ушорядкованого космосу, завдяки чому індивід сприймає себе зі сторони як елемент цього образу. Потім цілісність виникає у вигляді власного діалогічного "я", що розколюється під впливом суперечливості самої дійсності. І, нарешті, в дійсності особистість виявляє себе через реальний вчинок, який здійснює людина, що живе в горизонті особистості. Цей вчинок здійснюється особистістю на основі свідомості свого завершеного і зосередженого буття, в повній мірі відповідального за себе.

У заключенні підсумовуються результати проведеної роботи і окреслюються основні висновки і перспективи подальшого дослідження з даної проблематики.

Основні ідеї дисертації викладені в публікаціях: 1) Творчість як спосіб буття суб'єктивності//Творчість: теорія і практика. -Тез. доц. на II Всесоюзній наук. конфер. -Київ: КНУ, 1991. -С. 9-11. -0,1 д.а.; 2) Значення категорії "суб'єктивність" для пізнання людини//Проблеми філософії. -Київ: "Либідь", 1992. -№3. -С. 25-33. -0,8 д.а.; 3) Творчість як творення особистості//Творчість. Культура. Гуманізм. -Тези доц. на III Міжнарод. наук. прак. конфер. -Київ: КНУ, 1993. -С. 108-110. -0,1 д.а.; 4) Закономірності становлення особистості//Суспільні закони: соціально-філософський аналіз. -Київ, 1993. -1,5 д.а. (в друці); 5) Проблеми становлення особистості (соціально-філософський аналіз)//Вісник Київського університету. -Київ: "Либідь", 1993. - 0,5 д.а. (в друці).

Київ тил.ФПУ.

464210

Ab 28.335

Ab 28.335